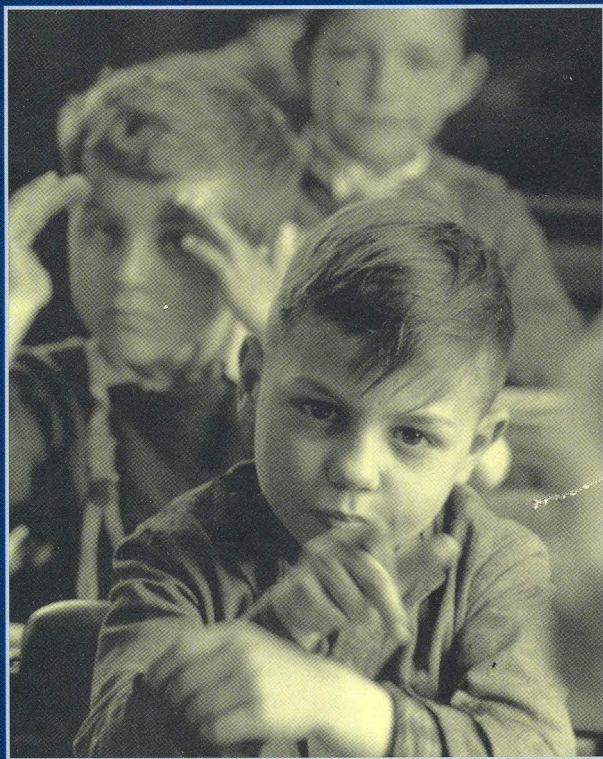

Ζωρζ Μοκό

Ψυχανάλυση και εκπαίδευση

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

*«Οι άνθρωποι είναι ισχυροί όσο υπερασπίζονται
μία ισχυρή ιδέα· γίνονται ανίσχυροι, από τη στιγμή
που θέλουν να της αντιτίθενται.»*

(Freud)

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ και η κοινωνική εξέλιξη επιφέρουν τη χειραφέτηση των ατόμων και την επέκταση των ελευθεριών τους. Έτσι, μετά τη μείωση της πατρικής εξουσίας και τη χειραφέτηση της γυναίκας και του παιδιού, μια καινούρια ελευθερία κάνει σήμερα την εμφάνισή της στο χώρο της σεξουαλικότητας, με τον έλεγχο των γεννήσεων.

Αυτή η αύξηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών του ατόμου θέτει σε αμφισβήτηση την παραδοσιακή εξουσία, η οποία όλο και λιγότερο επιβεβαιώνεται με εξαναγκασμούς ή κοινωνικές εκδηλώσεις (για παράδειγμα με τίτλους, με λειτουργίες, με παραδόσεις ή με ιεραρχία). Οι δάσκαλοι επομένως θα πρέπει να αντλήσουν τη δύναμη της εξουσίας τους από τον ίδιο τους τον εαυτό και την αυθεντικότητα της προσωπικής τους ωριμότητας. Και οι νέοι από την πλευρά τους θα πρέπει πιο πολύ μέσα τους να πετύχουν τον έλεγχο των επιθυμιών τους, έλεγχο που τους επέβαλλαν στο παρελθόν η πειθαρχία και οι εξωτερικές απαγορεύσεις. Και αυτό γιατί, κάθε επέκταση των

Οι λέξεις που συνοδεύονται από έναν αστερίσκο βρίσκονται στο Μικρό Λεξικό Τεχνικών Όρων, στή σελίδα 249.

ελευθεριών απαιτεί την ικανότητα να μπορούμε να τις χρησιμοποιήσουμε. Είναι πιο εύκολο να υπακούμε παρά να είμαστε ελεύθεροι.

Αυτή η ανθρώπινη πρόοδος προς μια μεγαλύτερη αυτονομία απαιτεί επομένως μια παιδεία στραμμένη προς την ολοκλήρωση του ανθρώπου, προκειμένου να τον οδηγήσει σε αυτόν τον πιο μεγάλο έλεγχο του εαυτού του. Δεν πρόκειται πλέον εδώ για τυπική και κατευθύνουσα παιδεία, αλλά για ενέργεια σε βάθος που σκοπό έχει την εκμάθηση των ανθρωπίνων σχέσεων και την ωρίμανση της σεξουαλοποιημένης (sexualis-sée) ανδρικής ή γυναικείας ευαισθησίας. Και αυτό, όσον αφορά και τον δάσκαλο και τον μαθητή.

Πράγματι, ο δάσκαλος δρα όχι μόνον μέσω αυτών που λέει και κάνει, αλλά πολύ περισσότερο μέσω αυτού που είναι. Και μάλιστα μέσω αυτού που είναι, ως προς το συνειδητό και το ασυνείδητο επίπεδο, δηλ., σύμφωνα με το βαθμό της συναισθηματικής του ωριμότητας και του εσωτερικού ελέγχου του.

Σε αυτόν το χώρο της ευαισθησίας, κάθε δάσκαλος είναι επομένως διπλός. Έχει μια συμπεριφορά συνειδητή και ταυτόχρονα μια συμπεριφορά ασυνείδητη. Να υπενθυμίσουμε ότι το ασυνείδητό μας αποτελείται από το μη επεξεργασμένο ή απωθημένο τμήμα της ευαισθησίας μας.

Πολύ συχνά, ο δάσκαλος επηρεάζει το παιδί περισσότερο με την ασυνείδητη ευαισθησία του παρά με τη συνειδητή συμπεριφορά του. Κι αυτό, γιατί η απωθημένη του ενέργεια, φυλακισμένη και μη έχοντας συναίσθηση του εαυτού της, αφού δεν μπορεί να εκφρασθεί ανοιχτά, ψάχνει πλάγιους δρόμους για να ικανοποιηθεί και να εξασφαλίσει μια νευρική εκτόνωση. Επιπλέον, επιτυγχάνει το σκοπό της, χωρίς το υποκείμενο να συνειδητοποιεί κάτι τέτοιο, καθορίζοντας έτσι εμμέσως τις αντιδράσεις του και τη συμπεριφορά του. Ο ενήλικος, που με αυτόν τον τρόπο βρίσκεται «ενεργοποιημένος» από το ασυνείδητό του, φθάνει να επηρεάζει, χωρίς να το ξέρει, την ασυνεί-

δητη ευαισθησία των γύρω του. Το παιδί βρίσκεται έτσι σε σχέση με ό,τι ανώρριο παρέμεινε μέσα σε κάθε ενήλικο.

Ένας πατέρας ή μια μητέρα λοιπόν μπορούν, κάτω από το κάλυμμα ενός έντονου ενδιαφέροντος για την πρόοδο του γιου τους στο σχολείο, να ικανοποιούν ασυνείδητα μια επιθετική τάση ή μια επιθυμία κτητικού καταναγκασμού. Η ασυνείδητη ευαισθησία του παιδιού απαντά σε αυτή την αυταρχική πίεση με μια συμπεριφορά ανάλογη της αντίθεσης, της υποταγής ή της αποτυχίας, συμπεριφορά που του επιβάλλεται και την οποία δεν μπορεί να μεταβάλει με τη θέλησή του.

Θα αναρωτηθεί όμως κανείς: με ποιο τρόπο να γνωρίσουμε τις εκδηλώσεις του ασυνειδήτου τη στιγμή που πρόκειται για συναισθήματα που δεν εκφράζονται άμεσα; ή, πράγμα ακόμα πιο σοβαρό, που εκδηλώνονται με έναν τρόπο που αποσιωπά ή κρύβει τα πραγματικά του κίνητρα;

Σε αυτό ακριβώς το σημείο, η ψυχανάλυση μπορεί να βοηθήσει τους εκπαιδευτικούς, επειδή ακριβώς είναι η τέχνη της αποκωδικοποίησης των τρόπων έκφρασης του ασυνειδήτου. Δεν είναι, όπως νομίζουμε καμιά φορά, ψυχοθεραπεία ηθικής υποστήριξης. Κι ακόμα λιγότερο, ένα σύνολο συνταγών και συμβουλών ή μια ηθικολογία. Ούτε ακόμα ένας τρόπος να αποφύγουμε το άγχος ή να μειώσουμε τα εμφανή συμπτώματα. Κατά μία έννοια, η ψυχανάλυση δεν αποσκοπεί καταρχήν στην ίαση, αλλά σε αποκωδικοποίηση των ασυνείδητων επιθυμιών. Η ίαση έρχεται να προστεθεί σαν συνέπεια. Η ψυχανάλυση ψάχνει, πέρα από τα συμπτώματα, πέρα από τον συνειδητό λόγο και τη συνειδητή συμπεριφορά, να ξεσκεπάσει τα βαθιά συναισθήματα που βαραινούν πάνω στο υποκείμενο και καθορίζουν τις σχέσεις του με τους άλλους. Και, κυρίως, τις σχέσεις του με αυτούς με τους οποίους είναι περισσότερο συνδεδεμένο συναισθηματικά: με τους γονείς, τον ή τη σύζυγο, τα παιδιά, τους παππούδες, τους δασκάλους. Η ψυχανάλυση θα αναζητήσει τις παραλυτικές καθηλώσεις στις φαντασιώσεις* του παιδιού.

Προτρέπει έτσι το υποκείμενο να αντέξει και να ξεπεράσει αγχώδεις καταστάσεις που ασυνείδητα απαγόρευε στον εαυτό του να τις νιώσει. Επανασυνδέοντας στο κύκλωμα της συνειδητής συναισθηματικής ζωής του σημασίες μέχρι τώρα κρυμμένες, το οδηγεί στο να τοποθετηθεί με πιο αυτόνομο τρόπο απέναντι στους άλλους. Και, κατ' επέκταση, του επιτρέπει να αναλάβει την προσωπική του μοίρα ως άνδρας ή ως γυναίκα.

Στα επόμενα κεφάλαια, θα ήθελα να δείξω τη σημασία που έχει στην εκπαίδευση αυτή η ασυνείδητη ευαισθησία στις ανθρώπινες σχέσεις. Θα ευχόμουν να διαφωτίσω τους εκπαιδευτικούς για τη βοήθεια που μπορεί να τους προσφέρει η ψυχαναλυτική κατανόηση. Ιδιαίτερα, στο να αποκωδικοποιήσουν τον έμμεσο λόγο των ασυνείδητων επιθυμιών και να ελευθερώσουν έτσι την εκεί κρυμμένη ενέργεια. Διότι, όσο κάποιος δεν μπόρεσε να φθάσει σε αυτή την απελευθέρωση, ή, τουλάχιστον, σε αυτή την εσωτερική γνώση, είναι ο ίδιος εν αγνοία του φυλακισμένος από τις ίδιες του τις δυνάμεις. Ο αυθεντικός διάλογος τού είναι λίγο έως πολύ απαγορευμένος και η περισσότερη λιβιδινική ενέργεια θα φυλακισθεί μέσα σε σημασίες, που δεν θα μπορούν να εκφραστούν σε μια γλώσσα που να είναι αναγνώσιμη από τον ίδιο και τους γύρω του.

Όσο οι γονείς, οι παιδαγωγοί, οι γιατροί, οι ειδικοί παιδαγωγοί, και γενικότερα όσοι έχουν παιδαγωγικές ευθύνες δεν θα έχουν αυτή τη βαθιά κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, τόσο η δράση τους θα είναι περιορισμένη και καμιά φορά καταστρεπτική. Γιατί, δρώντας πάνω στις εμφανείς δυσκολίες, αγνοώντας αυτό που πραγματικά εκφράζουν τα συμπτώματα, και παραμελώντας τις ασυνείδητες επιθυμίες, θα στραφούν, χωρίς να το ξέρουν, προς την κατεύθυνση της αρχικής διαταραχής. Έτσι, με αυτόν τον τρόπο πολλαπλασιάζονται ιατροπαιδαγωγικές υπηρεσίες και θεραπείες, όπου καλλιεργούνται η μη προσαρμοστικότητα και οι ψυχολογικοί εκβιασμοί.

Εάν το μειονέκτημα δεν είναι παρά το σημάδι μιας βαθύτερης ανασφάλειας, τότε η τιμωρία δεν μπορεί παρά να το συντηρεί. Η θεραπεία απλώς τροφοδοτεί το αρχικό άγχος, εάν στοχεύει μόνο στο σύμπτωμα μέσα από το οποίο εκφράζεται αυτό το άγχος. Δεν είναι η μη προσαρμοστικότητα που χρειάζεται θεραπεία. Κατά μία έννοια, δεν είναι το παιδί που είναι απροσάρμοστο, αλλά η σχέση του με τους άλλους – είναι τα ασυνείδητα συναισθήματά του και εκείνα των δασκάλων του απέναντί του. Είναι ο τρόπος με τον οποίο τοποθετεί τον εαυτό του σε σχέση με τους άλλους και ο τρόπος με τον οποίο οι άλλοι το τοποθετούν απέναντί τους. Η ψυχαναλυτική λοιπόν πράξη στοχεύει στην κατανόηση αυτών των βαθιών καταστάσεων των σχέσεων, στην προώθησή τους σε έναν κοινωνικό λόγο, δηλαδή σε αμοιβαία συνειδητοποίηση μέσα από έναν ανθρώπινο διάλογο. Αντίθετα, η ιατρική ή η παιδαγωγική πράξη μπορούν να δράσουν μόνον πάνω στα φαινόμενα και, κατά συνέπεια, να παρασυρθούν από τα απατηλά παιχνίδια των ασυνείδητων επιθυμιών.

Αυτή η ψυχαναλυτική πληροφόρηση μας φαίνεται ιδιαίτε-
ρως απαραίτητη τη στιγμή όπου, ακριβώς, οι δημόσιες υπηρε-
σίες τείνουν να πάρουν τον εξής λανθασμένο δρόμο: Ενώ πολ-
λαπλασιάζουν την κοινωνική μέριμνα και τα συμβουλευτικά
κέντρα που διατείνονται ότι βρίσκονται στην υπηρεσία του
παιδιού με προβλήματα, από την άλλη, δεν διαθέτουν αυτή
την απαραίτητη βαθιά κατανόηση της διαταραγμένης συμπε-
ριφοράς.

Θα μου καταλογίσουν αναμφίβολα ότι διαδίδω με αυτόν
τον τρόπο γνώσεις που μπορούν να ταράξουν και να ανησυ-
χήσουν τους γονείς και τους δασκάλους. Θα απαντήσω ότι
καλό είναι η αλήθεια να ταράζει, γιατί έτσι μας αναγκάζει να
αντιμετωπίσουμε την πραγματικότητα. Μόνον αυτή μπορεί να
προτρέψει στο να εγκαταλείψουμε τις προκαταλήψεις και τη
ρουτίνα. Η γνώση αξίζει περισσότερο από την άγνοια, ακόμα

και αν βολεύει λιγότερο τις συνήθειες των εκπαιδευτικών, την υποκρισία των ψεύτικων αρετών ή τα επαγγελματικά συμφέροντα μερικών ειδικών της παιδικής ηλικίας. Γιατί ξέρουμε πόσο η αντίθεση στην ψυχανάλυση σημαίνει φόβο του ίδιου μας του εαυτού και απόρριψη μερικών αποκαλύψεων.

Μπορεί ακόμα κάποιος να παραπονεθεί ότι προσβάλλω κοινωνικές αξίες πολύ σημαντικές, όπως η οικογένεια και το σχολείο, δείχνοντας τις πιθανές αδυναμίες τους. Σκέφτομαι αντίθετα, ότι ενισχύουμε και εξυγιαίνουμε και την οικογένεια και το σχολείο, όταν συνειδητοποιούμε τα λάθη τους με σκοπό να τα μειώσουμε.

Τέλος, μπορεί κάποιος να με κατηγορήσει πως αλλοιώνω την επιστημονική ακρίβεια της ψυχανάλυσης εκλαϊκεύοντας μερικά από τα δεδομένα της. Είμαι από αυτούς που πιστεύουν ότι η συνεισφορά της ψυχανάλυσης δεν πρέπει να είναι πρόνομο μιας εύπορης πελατείας ούτε το εμπορικό μονοπώλιο της ιατρικής. Και βέβαια ούτε μια «καταραμένη απόπειρα και μια μυστική επιστήμη»¹ που ζηλότυπα περιφρουρείται από ομάδες μνημένων.

Η ψυχανάλυση δεν χρειάζεται να ανησυχεί μήπως γνωστοποιηθεί η ουσία της συνεισφοράς της στην εσωτερική γνώση του ανθρώπου. Πόσο μάλλον όταν είναι πάνω από όλα μια τεχνική της οποίας η ακρίβεια προστατεύεται όχι μόνον από τις έγκυρες ψυχαναλυτικές εταιρείες, αλλά και από τις απαιτήσεις της καθημερινής πρακτικής για αποτελεσματικότητα. Το ότι έχει ως καθήκον να προσεγγίσει, με συγκεκριμένο τρόπο και σε βάθος, ανθρώπινα δράματα και ατομικές δυναμικές, αυτό δεν σημαίνει ότι διακινδυνεύει να χάσει ό,τι πιο πρωτότυπο και ακατανίκητο έχει σε σχέση με τις άλλες μεθόδους γνώσης.

Ακριβώς για να κάνουμε τα παιδιά να επωφεληθούν από τη συμβολή της ψυχανάλυσης, πήραμε, ήδη από το 1945, την πρωτοβουλία να ανοίξουμε τα πρώτα ψυχοπαιδαγωγικά κέντρα.² Και αυτό σε μια εποχή όπου πολύ συχνά η ψυχανάλυ-

ση ήταν ακόμη αντικείμενο σκανδάλου για το κοινό, ή θεωρούνταν η «ψυχολογία του πιθήκου» από παιδαγωγούς τόσο σημαντικούς όπως ο Αλαίν. Μέσα σε είκοσι πέντε χρόνια πείρας, πάνω από 20.000 οικογένειες βρήκαν βοήθεια στα ψυχοπαιδαγωγικά συμβουλευτικά κέντρα, κάποια ψυχαναλυτικά δεδομένα εφαρμόστηκαν στην εκπαίδευση από «το Σχολείο των Γονέων» και οι αναγνωρισμένοι από τη νομολογία και από την καθημερινή πρακτική ψυχαναλυτές παιδιών, παρά την αντίδραση και τις δίκες,³ επιτρέπουν σήμερα να επιβεβαιωθεί η χρησιμότητα της ψυχαναλυτικής συνεισφοράς στην εκπαίδευση.

Έτσι, επαληθεύεται η γνώμη του Φρόιντ ο οποίος, ήδη από το 1910, έγραφε: «Υπάρχει επίσης μια άλλη εφαρμογή της ψυχανάλυσης, την οποία ούτε ο νόμος ούτε η παράνομη άσκηση δεν θα μπορούσαν να θίξουν και την οποία οι γιατροί δεν θα μπορούσαν να διεκδικήσουν. Θέλω να μιλήσω για την εφαρμογή της στην παιδαγωγική. Όταν ένα παιδί αρχίζει να παρουσιάζει τα σημάδια μιας ενοχλητικής συμπεριφοράς, όταν γίνεται γκρινιάρικο, δύστροπο και απρόσεκτο, τότε ούτε ο παιδίατρος ούτε ο γιατρός του σχολείου θα καταφέρουν τίποτε μαζί του, ακόμα κι αν το παιδί παρουσιάζει συγκεκριμένες νευρικές διαταραχές, όπως άγχος, ανορεξία, εμετούς ή αυπνία. Αυτά τα νευρικά συμπτώματα και οι αλλαγές του χαρακτήρα που αυτά συνεπάγονται μπορούν το ίδιο ξαφνικά να εξαφανισθούν, με θεραπευτική αγωγή που συνδυάζει την επιβροχή της ψυχανάλυσης στα παιδαγωγικά μέτρα. Υπάρχουν ακόμα εχθροί της ψυχανάλυσης, δεν ξέρω όμως με ποιο τρόπο θα μπορέσουν να εμποδίσουν αυτούς τους παιδαγωγούς ψυχαναλυτές να ασκήσουν τη δραστηριότητά τους. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να τους είναι εύκολο. Δεν πρέπει όμως ποτέ να είμαστε πολύ σίγουροι για κάτι».⁴

Στη διάρκεια μιας συνέντευξης, το 1930, ο Φρόιντ μας είχε ένθερμα ενθαρρύνει, τον Δρ. Λαφόργκ και εμένα τον ίδιο, σε

αυτόν το δύσκολο δρόμο, γιατί πίστευε ότι ήταν ο δρόμος του μέλλοντος, όπου η πρόληψη έπρεπε να υπερισχύσει της θεραπείας. Από την άλλη, όμως, ο Φρόιντ ανέμενε την ευρύτητα των αντιστάσεων που θα συναντούσε η ψυχανάλυση. «Τους φέρνω την πανούκλα», είχε πει, γνωρίζοντας ότι έφερε μια πραγματική επανάσταση αποκαλύπτοντας αυτό που αποξενώνει τον άνθρωπο από τη συναισθηματική του φύση, όπως ακριβώς ο Μαρξ είχε αποκαλύψει αυτό που τον αποξενώνει μέσα στην καπιταλιστική δομή.

Το 1965, κατά τη διάρκεια των εργασιών της Συνόδου πάνω στο θέμα «Η Εκκλησία ανά τον κόσμο», ένας αρχιερέας, που ξεπλάγη με τη σιωπή που επικράτησε για τη συνεισφορά της ψυχανάλυσης, δήλωσε: «Η ανακάλυψη του Φρόιντ είναι ιδιοφυής, όπως ιδιοφυής ήταν η ανακάλυψη του Κοπέρνικου. Είτε το θέλουμε είτε όχι, πρέπει να την λάβουμε υπόψη μας, γιατί το ασυνείδητο υπάρχει μέσα σε όλους μας, καθορίζει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες...». Ο ίδιος αρχιερέας διαπίστωνε ότι η Εκκλησία οδηγείται στο να πάρει θέση απέναντι στην ψυχανάλυση, θέση που μας κάνει να σκεφτόμαστε την υπόθεση του Γαλιλαίου.

Δεν είναι τυχαίο που αναφέρεται εδώ η υπόθεση του Γαλιλαίου, ο οποίος, τοποθετώντας τη γη στην πραγματική της διάσταση, μετατόπιζε το κέντρο της ανθρωπότητας οδηγώντας την στην ταπεινή της διάσταση μέσα στο σύμπαν. Με την ψυχανάλυση, πρέπει εμείς οι ίδιοι να δεχθούμε να μετατοπίσουμε το κέντρο του εαυτού μας και να το περιορίσουμε στην πραγματικότητα, αποδεχόμενοι ότι το «εγώ» μας δεν είναι το παν και ότι οφείλουμε να είμαστε ενήμεροι για τις ανησυχητικές δυνάμεις, οι οποίες πρέπει να αποκρυπτογραφηθούν σε κάθε δάσκαλο και σε κάθε μαθητή, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε το σύνολο της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Κανείς δεν μπορεί να πετύχει, ώστε η προσπάθεια αυτή να είναι ανώδυνη, γιατί κάθε καινούργια αλήθεια, για να γίνει α-

ποδεκτή, απαιτεί να ξεπερασθεί το άγχος της παραίτησης από την πλαστή ασφάλεια του παρελθόντος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*«Η αλήθεια ενός ανθρώπου είναι
πρώτα απ' όλα αυτό που κρύβει.»*
(Malraux)

ΣΤΙΣ ΗΜΕΡΕΣ ΜΑΣ είναι παραδεκτό ότι δίπλα στη διανοητική και σωματική αγωγή του παιδιού, δεν θα πρέπει να περιφρονούμε τη συναισθηματική* αγωγή του. Παραδεχόμαστε μάλιστα ότι ένα παιδί, για να μπορέσει να αναπτυχθεί και να επιβεβαιωθεί, δεν φθάνει να έχει ικανοποιητική ευφυΐα και ικανοποιητική υγεία. Του χρειάζεται ακόμα μια ολοκληρωμένη ευαισθησία αλλά και ικανότητες, για να αναπτύξει τις σχέσεις εκείνες που θα του επιτρέπουν να χρησιμοποιήσει τις σωματικές και διανοητικές του δεξιότητες.

Ξέρουμε ότι ένας μεγάλος αριθμός παιδιών, με κοινωνική και σχολική δυσπροσαρμογή, χαρακτηρίζεται από συναισθηματικές διαταραχές. Αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε ότι δίπλα στην πραγματική και στη διανοητική ηλικία, υπάρχει μια συναισθηματική ηλικία, συνάρτηση του βαθμού ωριμότητας της ευαισθησίας του παιδιού και ακόμα ότι αυτή η ωριμότητα είναι στενά συνδεδεμένη με την ωριμότητα της λίμπιντο, δηλαδή με τις σχέσεις που αναπτύσσουν με τους άλλους ο άνδρας και η γυναίκα σε συνάρτηση με το φύλο τους.

Ξέρουμε ακόμη ότι, εάν υπάρχει ένας χώρος όπου η ευαισθησία παίζει έναν ουσιαστικό ρόλο, αυτός είναι ο χώρος της οικογένειας και του σχολείου. Οι συναισθηματικοί δεσμοί που αναπτύσσονται ανάμεσα στους γονείς, αλλά και ανάμεσα

στους γονείς και τα παιδιά, είναι από τους πιο βαθείς και συνάμα τους πιο σταθερούς. Η αγάπη και το μίσος, η τρυφερότητα και η επιθετικότητα μπορούν κάλλιστα να αναπτυχθούν, να αποκλεισθούν ή να συνυπάρξουν, με μια δύναμη που συχνά δεν υποψιαζόμαστε.

Αυτό συμβαίνει επειδή καμιά άλλη ανθρώπινη σχέση δεν δεσμεύει τόσο ολοκληρωτικά και τόσο βαθιά τον άνθρωπο. Η συζυγική σχέση των γονέων φέρνει τον άνδρα και τη γυναίκα αντιμέτωπους με την πιο απόκρυφη σωματική και ταυτόχρονα ψυχική τους ευαισθησία, βάζοντας σε δοκιμασία τον ανδρικό ή γυναικείο βαθμό ωριμότητάς τους. Η πατρότητα και η μητρότητα αναπτύσσουν τα πιο ισχυρά συναισθήματα. Αυτά είναι που εμπλέκουν περισσότερο από καθετί τον άνθρωπο στην επιβεβαίωση του εαυτού του.

Το ανώριμο παιδί, βυθισμένο και πλασμένο στο οικογενειακό περιβάλλον, δομείται εσωτερικά σε συνάρτηση με τις συναισθηματικές αντιδράσεις των γονέων. Αδύναμο και εύπλαστο, αντιμετωπίζεται πολύ συχνά από τον ενήλικο σαν αντικείμενο. Ο τεχνητός τόνος, οι επιτηδευμένοι τρόποι, η όχι αληθινή κατανόηση των ενδιαφερόντων του αποκαλύπτουν την ανικανότητα του ενηλίκου να εδραιώσει μια επικοινωνία. Με το πρόσχημα ότι είναι ακόμα «παιδί», το καταβάλλουμε με κρίσεις και εκτιμήσεις, μιλάμε για αυτό ανεπιφύλακτα παρουσία του, σαν να μην ήταν ακόμα ανθρώπινο ον, ενώ θα έπρεπε, μιλώντας του στον ενικό, να δείχνουμε τον ίδιο σεβασμό με εκείνον που μπορούμε να τρέφουμε για την προσωπικότητα ενός ενηλίκου στον οποίο μιλάμε στον πληθυντικό.

Όσον αφορά το σχολείο αποτελεί το χώρο της πρώτης εκμάθησης των σχέσεων σε κοινωνικό επίπεδο. Και γνωρίζουμε καλά την παιδαγωγική σημασία τόσο των συναισθηματικών σχέσεων μαθητών-δασκάλων και των σχέσεων των μαθητών μεταξύ τους, όσο και την αποπνικτική επίδραση ενός σχολείου που δεν είναι προσαρμοσμένο στη ζωή.

Αυτό όμως που γνωρίζουμε λιγότερο είναι ότι αυτές οι αμοιβαίες συναισθηματικές επιδράσεις δεν αναπτύσσονται μόνον σε ένα συνειδητό επίπεδο. Δρουν σε βάθος, ασυνείδητα, χωρίς καν να το γνωρίζουμε. Καμιά φορά μάλιστα αυτή η επιρροή, που θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε αβυσσαλέα, εκδηλώνεται με τρόπο αντίθετο από εκείνον της συνειδητής συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, μια σχολαστική και φαινομενικά με καλές προθέσεις μητέρα αποκρύβει μια επιθετικότητα, όχι λιγότερο πραγματική από τη φαινομενική επιθυμία της να βοηθήσει το παιδί. Ένας πατέρας, φαινομενικά αυταρχικός, κρύβει άγχος και αμφιβολία για τον εαυτό του. Ένα παιδί επιθετικό και αντιδραστικό αναζητά ασυνείδητα βοήθεια και τρυφερότητα. Ένας καθηγητής, υπακούοντας στο φόβο ή στην επιθετικότητα, δημιουργεί εντάσεις και συγκρούσεις, άγχος ή αποδοκιμασία στους μαθητές του.

Ανάμεσα σε αυτό που το παιδί αντιπροσωπεύει στο ασυνείδητο του ενήλικου και αυτό που αυτός μπορεί να νιώσει συνειδητά, υπάρχει συχνά σημαντική διαφορά. Το παιδί, χωρίς ο δάσκαλος να το συνειδητοποιεί, είναι συχνά στο ασυνείδητο ένα σύμβολο που έχει επενδυθεί με επιθετικότητα, με άγχος, με λίκνιστο ή με ενοχή. Είπαμε όμως ότι από αυτούς τους δύο τρόπους έκφρασης της ευαισθησίας –τη συνειδητή και την ασυνείδητη–, η πιο δραστήρια δεν είναι πάντοτε η συνειδητή. Διότι η συνειδητή ευαισθησία από μόνη της, ελεγχόμενη και επεξεργασμένη από τον ψυχισμό του ατόμου, είναι λιγότερο απαιτητική από την ασυνείδητη.

Αυτή η τελευταία, λόγω της βαθιάς και απρόσιτης στον έλεγχο του ατόμου φύσης της, παραμένει επιτακτική και τυραννική. Μπορεί να απωθηθεί, αλλά όχι να χαλιναγωγηθεί. Κρατά έτσι την ένταση και τη ζώδη δύναμή της. Το ασυνείδητο δεν γνωρίζει άλλο νόμο έξω από την άμεση ικανοποίηση. Και αυτή η ενστικτώδης βία του ασυνείδητου δεν παύει να υπάρχει όσο δεν έχει υποστεί, μέσα από σχέσεις με τους άλ-

λους και τη μεσολάβηση του λόγου, την τροχοπέδη της εξωτερικής πραγματικότητας. Η απόλυτη εξουσία σε τρελαίνει, έλεγε ο Πλάτωνας, πράγμα που σημαίνει ότι η απόλυτη εξουσία του εκπαιδευτικού δεν πρέπει να εξαρτάται από τις απαιτήσεις των ασυνείδητων επιθυμιών του.

Η ψυχανάλυση αναζητά ακριβώς την αναμόρφωση και τον εξανθρωπισμό της εικόνας του δασκάλου που υπάρχει μέσα στο παιδί και η οποία του δημιουργεί ένα ανησυχητικό «υπερ-εγώ». Γιατί, όπως λέει ο Φρόιντ, το «υπερ-εγώ» του παιδιού δεν φτιάχνεται με βάση την εικόνα των γονιών, αλλά με βάση το «υπερ-εγώ» τους.

Στα επόμενα κεφάλαια θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε αυτή την επίδραση των ασυνείδητων διαλόγων ανάμεσα στο παιδί και στους δασκάλους του. Και πρώτα από όλα, να διευκρινίσουμε τη φύση της συναισθηματικής ενέργειας που υπάρχει μέσα τους.